

LIETUVOS GYVENTOJŲ PAJAMŲ IR VARTOJIMO DIFERENCIACIJA

Vaida Lisauskaitė

*M. Romerio universitetas, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
El. paštas vaida@mruni.eu*

Įteikta 2010-03-01; priimta 2010-05-20

Santrauka. Straipsnyje aptariami pastarųjų metų Lietuvos gyventojų gyvenimo lygio skirtumai, analizuojant pajamų ir vartojimo išlaidų pokyčius, struktūrą ir diferenciaciją. Straipsnyje teigiama, kad bendras šalies ekonominis augimas, vertinamas pagal tokius rodiklius, kaip BVP augimas, BVP, tenkantis vienam gyventojui, dar neužtikrina gyventojų gerovės, gyvenimo kokybės, pasitenkinimo gyvenimu didėjimo. Vertinant gyventojų gerovės pokyčius tikslingiau nagrinėti pajamų ir vartojimo išlaidų pasiskirstymą tarp atskirų visuomenės grupių. Tokia statistinių duomenų analizė atskleidžia vis gilėjančią Lietuvos gyventojų turtingumą nelygybę.

Reikšminiai žodžiai: ekonomikos augimas, gyventojų pajamų lygis ir diferenciacija, vartojimo išlaidų diferenciacija, poliarizacija, nelygybė, socialiniai skirtumai, gyvenimo kokybė.

DIFFERENTIATION OF INCOME AND CONSUMPTION OF THE LITHUANIAN POPULATION

Vaida Lisauskaitė

*M. Romeris University, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lithuania
E-mail: vaida@mruni.eu*

Received 1 March 2010; accepted 20 May 2010

Abstract. The article discusses the current disparities as regards the standard of living of the Lithuanian population by analysing changes in the structure and differentiation of income and consumption expenditure. This article claims that the overall economic growth of the country evaluated according to such indicators as the growth of GDP and GDP per capita, is still unable to ensure the welfare, quality of life and increase of life satisfaction among the population. With regard to evaluation of the changes in the welfare of the population, it is appropriate to consider distribution of income and consumption expenditure among different groups of society. Such an analysis of statistical data reveals the growing wealth inequality among the Lithuanian population.

Keywords: economic growth, level and differentiation of income of the population, differentiation of consumption expenditure, polarisation, inequality, social disparities, quality of life.

1. Įvadas

Pasaulyje vis labiau plinta nuomonė, kad ekonominius pasiekimus iliustruojantys rodikliai – BVP augimas, BVP, tenkantis vienam gyventojui, ir kiti santykiniai rodikliai, siejami su gamybiniais veiksniais, prekių ir paslaugų kūrimu, pinigine jų verte, – jau nebeatspindi realios šalies situacijos ir tuo labiau atskiro visuomenės nario pragyvenimo lygio ir gyvenimo gerovės laipsnio.

Prancūzijos prezidento N. Sarkozy iniciatyva 2009 m. sudaryta Ekonomikos būklės ir socialinės plėtros įvertinimo komisija (kitai vadinama Laimės komisija), kuriai vadovauja Kolumbijos universiteto profesorius, Nobelio premijos laureatas Josephas Stiglitzas, rekomendavo vertinant šalies ekonominę ir socialinę pažangą vietoje BVP, į darbo našumą ir pelną orientuotų rodiklių taikyti gyvenimo gerovę perteikiančių rodiklių sistemą. Komisijos parengtame pranešime (Stiglitz *et al.* 2009) atskleidžiamas ir išryškinamas skirtumas tarp tradicinių ir šiuolaikinių tvarią ekonomikos plėtrą apibūdinančių rodiklių. Taikant klasikinę sistemą, anot Laimės komisijos, BVP rodiklio prigimtis yra pernelyg kiekybinė, neatsižvelgianti į gyvenimo kokybės pokyčius. Infliacijos ir biudžeto deficito rodikliams suteikiamas pernelyg didelis svoris, o gyventojų pajamų, vartojimo, ekologinių rodiklių reikšmė sumenkinama. Reikšmingiausia J. Stiglitzo vadovaujamos komisijos išvada ta, kad vertinant ekonominės politikos sėkmingumą, gamybą atspindintys kiekybiniai rodikliai neparodo tikrosios šalies ekonominės būklės. Jie turi būti pakeisti į visuomenės gerovės ir gyvenimo kokybės rodiklius. Šios komisijos nuomone, *pirma*, namų ūkių pajamos ir vartojimas yra tinkamesni gyvenimo kokybę atspindintys rodikliai nei BVP vienam gyventojui; *antra*, itin svarbu tyrinėti ne tik vidutinius pajamų ir vartojimo pokyčius, tačiau ir jų pasiskirstymą tarp turtingiausių bei skurdžiausių socialinių grupių; *trečia*, šie rodikliai turi būti papildyti darbo ir laisvalaikio santykiu – vienu iš svarbiausių gerovės indikatorius, gyvenamosios aplinkos ir ekologiniais rodikliais.

Ši idėja buvo labai palankiai sutikta iškilų pasaulio ekonomistų – Nobelio premijos laureato Paulo Krugmano, Nourielio Roubini, Klausio Schwabo ir kt., vertinant ją kaip išskirtinę pastarojo laikotarpio idėją. Žinomi Lietuvos ekonomistai (P. Gyllys, O. G. Rakauskienė, R. Lazutka, V. Pranulis) taip pat teigia, kad tikrąją šalies ekonomikos būklę ir ekonominės politikos efektyvumą parodo ne BVP augimas ir makrofinansiniai rodikliai (Mastrichto kriterijai), o gyventojų gyvenimo gerovės indikatoriai. Jų požiūriu, ekonomikos sėkmė turi būti matuojama per žmogaus prizmę, socialinės ir ekonominės sanglaudos aspektą (Gyllys 2008a, 2008b; Lazutka 2007; Rakauskienė 2010; Pranulis 2007). Toks požiūris išryškėja ir ES vykdomoje ekonominėje politikoje, kurią visais aspektais persmelkia „socialinė šerdis“, t. y. prioritetas teikiamas skurdo, benamystės, socialinės ir finansinės atskirties problemų sprendimui ir jų priežasčių naikinimui, ypatingas dėmesys ir praktinė parama skiriama pažeidžiamiems visuomenės nariams.

Straipsnio tyrimo objektas – gyventojų pajamų ir vartojimo išlaidų pokyčiai, jų struktūra ir diferenciacija; *tikslas* – remiantis statistinių duomenų analize ir namų ūkių tyrimų duomenimis, atskleisti Lietuvos gyventojų pajamų ir vartojimo išlaidų nelygybę bei konkrečiose išlaidų grupėse nustatyti diferenciacijos koeficientus kaip rodiklius, atspindinčius visuomenės gerovės ir gyvenimo kokybės lygį.

Tyrimo metodai: rengiant straipsnį taikyta mokslinės literatūros sisteminė, lyginamoji ir loginė analizė. Taikyti bendrieji statistikos metodai: duomenų padėties ir sklaidos rodiklių, santykinų dydžių, duomenų diferenciacijos rodiklių skaičiavimas, pagrindinės vystymosi tendencijos nustatymas. Skaičiavimams naudoti Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Europos Sąjungos statistikos tarnybos (*Eurostat*) duomenys ir tyrimų rezultatai.

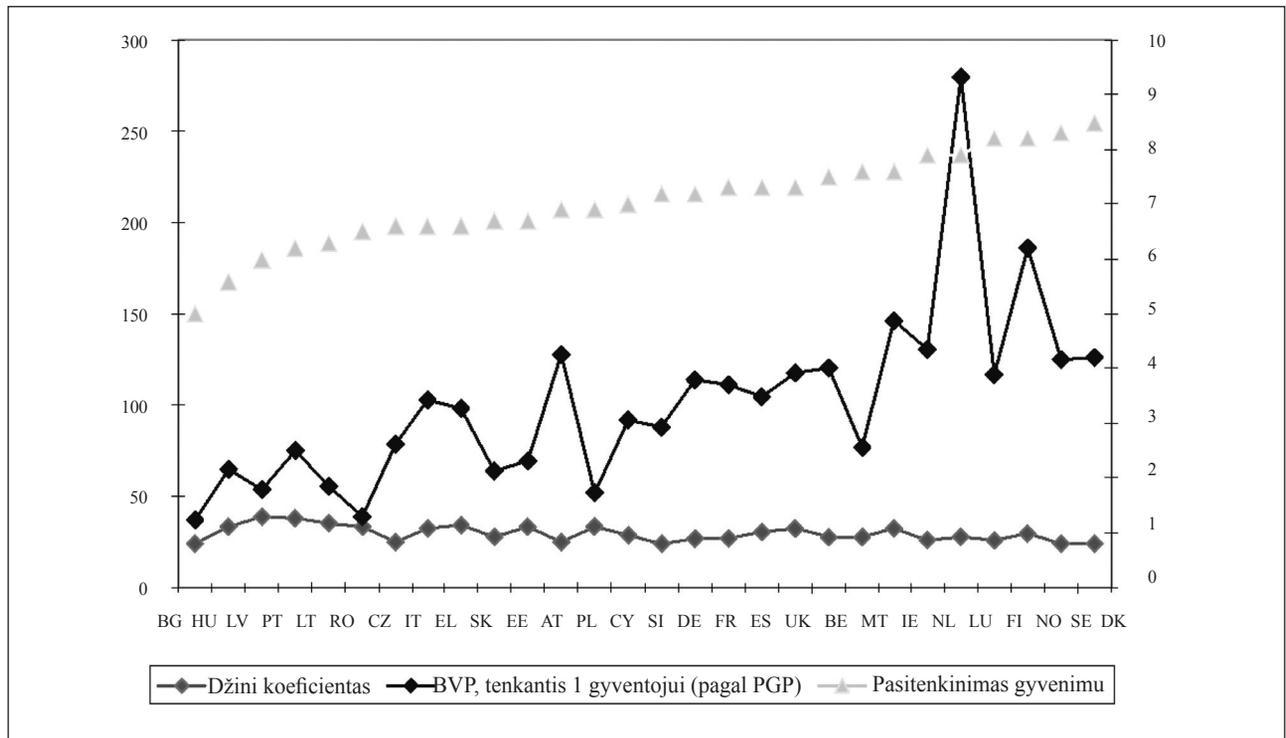
2. Ekonominis augimas ir socialinė diferenciacija

BVP rodiklis apibendrina labai sudėtingus ekonominius reiškinius, tačiau vienas rodiklis niekada neparodo tikrosios situacijos. Siekiant suvokti ekonominę šalies padėtį ir visuomenės gerovės lygį, reikia daug daugiau rodiklių. Pvz., R. Lazutkos teigimu, „ekonomikos augimas gali būti lydimas socialinės diferenciacijos didėjimo. Tik gaila, kad mes neturime patikimų rodiklių, kurie atspindėtų tą diferenciaciją, kurią šiandien nesunku pastebėti, kaip sakoma, plika akimi. Norėdami būti mokslškai tikslūs, kol kas, deja, galime kalbėti tiktai apie veiksnius, kurie tą diferenciaciją didina“ (Lazutka 2005).

Gyvenimo kokybės rodikliai dažnai nepriklauso nuo makroekonomikos rodiklių ir netgi gali su jais negatyviai koreliuoti. Pvz., Pietų Korėjoje 1963–1979 m. labai augant BVP vienam gyventojui, gerėjo tik fizinio gyvenimo kokybė, o asmeninio ir socialinio gyvenimo kokybė buvo sustingusi ar netgi smuko (Norkus 2007). Žymi Rusijos mokslininkė, akademikė N. Rimaševskaja teigia, kad, esant vienodam bendram šalies pajamų lygiui, gyvenimo kokybės indikatoriai gali būti labai skirtingi, taigi turi būti atsižvelgiama ir į diferencijuotus rodiklius. Jos siūloma nacionalinė idėja – žmogaus branginimas, tautos išsaugojimas ir tausojimas, o ne finansinio kapitalo kūrimas, nes pagrindinis bet kurios šalies turtas – jos žmogiškasis potencialas (Римашевская 2007). Vadinasi, gyventojų turtėjimas (augantis darbo užmokestis, santaupos ir vartojimas) dar nereikia gyvenimo kokybės kilimo. Galima sakyti, kad vyksta netgi priešingi procesai: *materialinė gerovė auga kaip tik gyvenimo kokybės sąskaita.*

Įprastinė statistika, operuojanti vidutiniais dydžiais, dažnai nepajėgi užfiksuoti už šių vidurkių besislepiančio didelio atotrūkio tarp atskirų dydžių kraštutinių verčių. Tai atskleidžia atskirų decilinių ar kvintilinių visuomenės grupių analizės.

Ekonomikos augimo, išreikšto BVP vienam gyventojui, ir Džini koeficiento kaip netolygaus pajamų pasiskirstymo mato, įtaką visuomenės pasitenkinimui gyvenimu atsklei-

Šaltiniai: Eurostat 2007; European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2009.

1 pav. Džini koeficiento, BVP, tenkančio vienam gyventojui, ir gyventojų pasitenkinimo gyvenimu rodikliai Europos šalyse

Fig. 1. Gini coefficient, GDP per capita and life satisfaction indices in European countries

džia objektyvių statistinių duomenų ir subjektyvaus gyventojų apklausos būdu atlikto vertinimo priklausomybės (1 pav.). Šių dydžių kitimo tendencijos rodo, kad ne visada visuomenės gerovė priklauso nuo ekonominių šalies pajėgumų, išreiškiamų šalyje pagamintų prekių ar suteiktų paslaugų pinigine verte, t. y. šalies gebėjimų sėkmingai vystyti ūkį. *Pasitenkinimas gyvenimu beveik tolygiai didėja, mažėjant turtinei diferenciacijai*, t. y. Džini koeficiento vertėms¹ svyruojant nuo 24 iki 32, pasitenkinimo gyvenimu įvertinimas visose Antrajame Europos gyvenimo kokybės tyrime dalyvavusių šalių visuomenėse viršija 7 balus (pagal dešimtbalę sistemą), o „didesnės nelygybės“ šalyse, kuriose Džini koeficiento vertės svyruoja nuo 33 iki 39 (tarp jų ir Lietuva su Džini koeficientu 36), pasitenkinimo gyvenimu balas neviršija 6,9 (Second European... 2009).

Subjektyvūs gyventojų gerovės matavimai vartotojiškoje visuomenėje atskleidžia tam tikrus paradoksus – *pasitenkinimas gyvenimu nedidėja tiesiog proporcingai augančioms paja-*

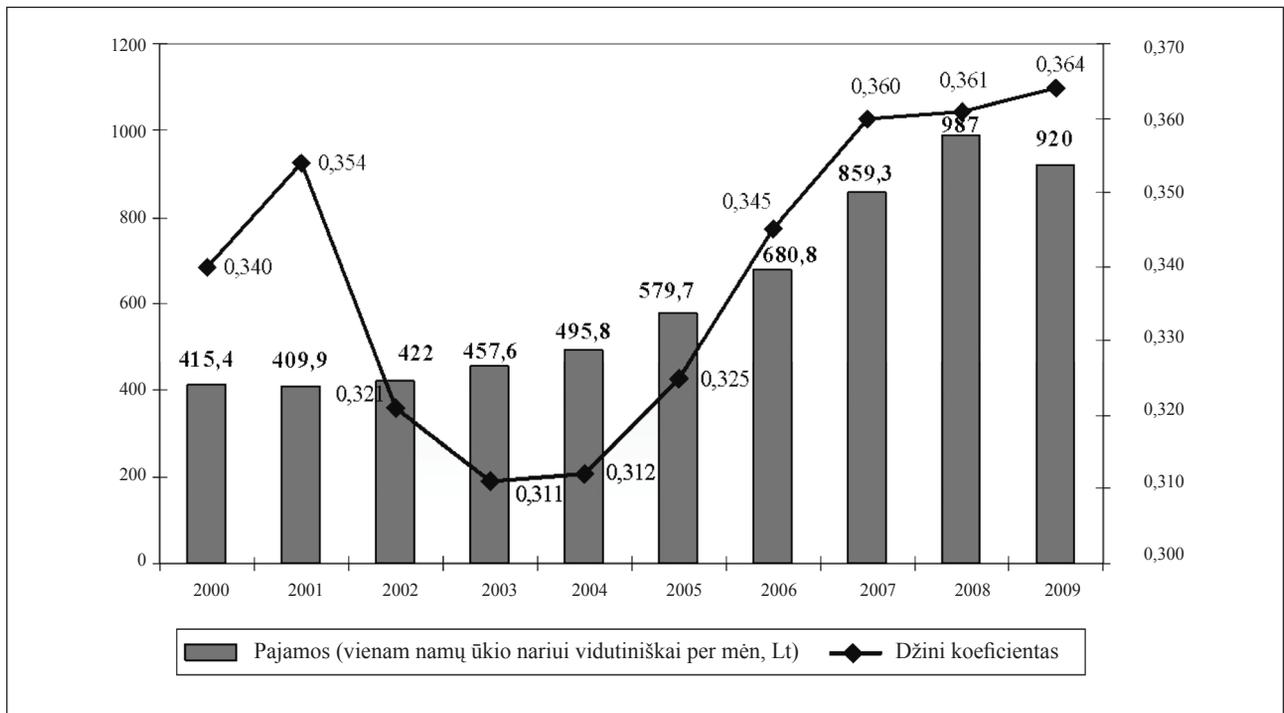
oms ar BVP, tenkančiam vienam gyventojui, t. y. materialinė gerovė dar nedaro žmogaus laimingo.

Gyventojų reikmės ir požiūris į jas daugeliu atvejų dar priklauso ir nuo šalies istorijos, ekonominio išsivystymo, visuomenės mentaliteto, išsilavinimo ir kultūros lygio. Pažymėtina, kad pajamų reikšmė individualiai gerovei skiriasi priklausomai nuo asmens šeiminių padėties ar sveikatos būklės – *tos pačios pajamos įvairiems asmenims gali reikšti visiškai skirtingą gerovės lygį*.

Minėtos priklausomybės taip pat įrodo, kad *ekonominis augimas dar negarantuoja socialinės gerovės didėjimo*, nes tuo pat metu vyksta nacionalinių pajamų perskirstymas, kuris dėl skirtingo socialinio teisingumo supratimo ir valstybėje vykdomos ekonominės politikos sukelia didesnę ar mažesnę gyventojų pajamų ir vartojimo išlaidų nelygybę. Ypač netolygaus pajamų ir išteklių pasiskirstymo pasekmė – *gyventojų poliarizacija, aukšti diferenciacijos rodikliai ir skurdo lygis* (Шевяков 2005, 2008). Didėjant nelygbei, skatinančiai žmonių tarpusavio pavydą, stiprėjant konkurencijai ir žmonių santykių komercinimui, naikinančiam tarpusavio pasitikėjimą ir meilę, smunka ir socialinio gyvenimo kokybė.

BVP didėjant net ~10 proc. per metus, nemažos gyventojų dalies gyvenimo sąlygos taip ir nepagerės, jeigu valstybė nepasirūpins tolygiu ekonominiu augimo rezultatų paskirstymu. Dr. R. Lazutkos teigimu, Lietuvai neatsižvelgti į kitų šalių istoriją ir kliautis, kad rinkos jėgos viską sutvarkys, kad valstybei nereikia kištis į rinką, yra labai klaidingas ir ydingas požiūris.

¹ Džini (Gini) koeficientas yra pajamų pasiskirstymo nelygybės šalyje rodiklis. Jis apskaičiuojamas kaip ploto tarp Lorenco kreivės ir absoliučios lygybės tiesės santykis su bendruoju plotu į apačią nuo absoliučios lygybės tiesės. Naudojant Džini koeficientą nustatomas santykis tarp sukauptos gyventojų, suskirstytų pagal pajamų dydį, dalies ir sukauptos bendros jų gaunamos sumos. Jei būtų tobula lygybė (t. y. kiekvienas asmuo gautų tokias pačias pajamas), šis koeficientas būtų lygus 0 %. Jei visos nacionalinės pajamos būtų tik vieno asmens rankose, tada koeficientas būtų 100 %. Kuo didesnis koeficientas, tuo didesnė pajamų pasiskirstymo nelygybė šalyje.

2 pav. Vidutinių pajamų ir Džini koeficiento kitimo tendencijos 2000–2009 m.

Fig. 2. Variation trends of average income and Gini coefficient in 2000–2009 m.

entų tarpusavio ryšys (2 pav.), kuris rodo, kad *didėjant bendrai gyventojų gaunamų pajamų sumai tuo pačiu metu didėja atotrūkis tarp daugiausiai ir mažiausiai pajamų gaunančių visuomenės grupių*. Gilėjanti pajamų diferenciacija visuomenėje kelia socialinę įtampą, nes, kylant bendram gyvenimo lygiui, atskirų

visuomenės grupių padėtis negerėja, mat skurdesnių visuomenės grupių pajamų augimas atsilieka nuo turtingesnio sluoksniu pajamų augimo (Šileika, Blažienė 2000a, 2000b) (2 lentelė).

Neigiamą ekonominio augimo ir gyventojų pragyvenimo lygio, vertinamo pagal pajamų pasiskirstymo tolygu-

2 lentelė. Disponuojamų pajamų augimas deciliuose 2006 m. (remiantis Statistikos departamento duomenimis)

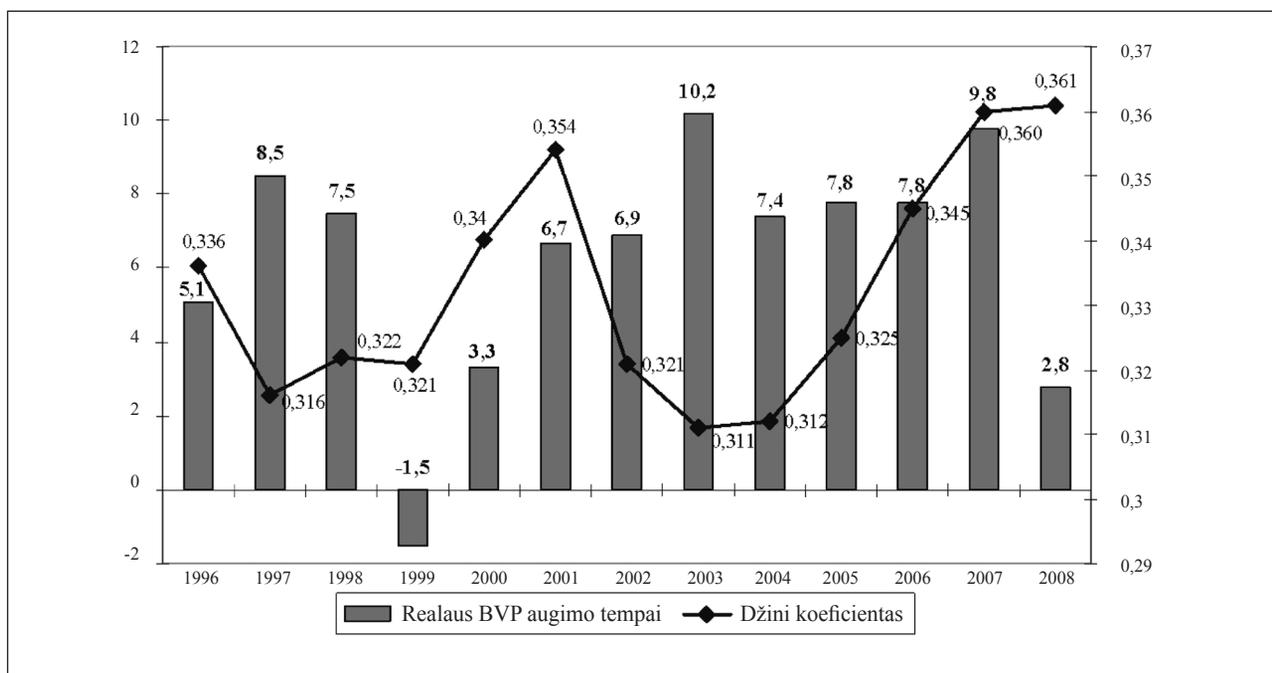
Table 2. Growth of disposable income by deciles in 2006 (according to the data of Statistics Lithuania)

Deciliai	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Augimas, proc.	10,98	10,69	10,97	11,10	10,79	10,67	11,04	11,17	11,96	17,11

3 lentelė. BVP ir pajamų diferenciacijos pokyčiai 1996–2008 m. (remiantis Statistikos departamento duomenimis)

Table 3. Variation of GDP and income differentiation in 1996–2008 (according to the data of Statistics Lithuania)

Metai	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Realaus BVP augimo tempai	5,1	8,5	7,5	-1,5	3,3	6,7	6,9	10,2	7,4	7,8	7,8	9,8	2,8
Pajamų kraštutinių decilių (X ir I) santykis	12,7	10,45	11,23	11,58	13,26	13,34	-	-	-	9,32	9,48	9,87	-
Džini koeficientas	0,336	0,316	0,322	0,321	0,340	0,354	0,321	0,311	0,312	0,325	0,345	0,360	0,361

3 pav. BVP ir Džini koeficiento kitimo tendencijos 1996–2008 m.

Fig. 3. Variation trends of GDP and Gini coefficient in 1996–2008

4 lentelė. Lietuvos gyventojų disponuojamų pajamų decilių santykiai 2006 m. (remiantis Statistikos departamento duomenimis)

Table 4. Deciles proportion of disposable income of Lithuanian population in 2007 (according to the data of Statistics Lithuania)

Deciliai	X/I	IX/II	VIII/III	VII/IV	VI/V
Santykis	9,48	3,60	2,26	1,58	1,16

mą, koreliaciją atskleidžia ir Lietuvos BVP, disponuojamų pajamų kraštutinių decilių santykio ir Džini koeficiento tarpusavio ryšys (3 lentelė, 3 pav.). Remiantis statistiniais duomenimis, 2003–2007 m. ypač augant šalies BVP, gyventojų pajamų nelygė didėjo, o tai reiškia galimą netolygų nacionalinių pajamų perskirstymą tarp atskirų socialinių grupių, tarp darbdavių ir samdomųjų, tarp viešojo ir privačiojo sektorių, tarp atskirų ūkio šakų.

Pajamų nelygė, nors ir po truputį mažėjanti, Lietuvoje yra viena didžiausių tarp ES valstybių narių. Penktadalio didžiausias pajamas gaunančių Lietuvos gyventojų pajamos 2006 m. buvo 6,3 karto didesnės už penktadalio mažiausias pajamas gaunančių asmenų, o kraštutinių decilių pajamos skiriasi net 9,5 karto (4, 5 lentelės). ES-25 pajamų nelygė tarp kraštutinių kvintilių vidurkis 2006 m. buvo 4,8 karto. Austrijoje ir Liuksemburge fiksuojamas žemiausias nelygės skirtumas – nuo 3,3 iki 3,8, o didžiausia nelygė – Lenkijoje, Latvijoje, Lietuvoje ir Portugalijoje: nuo 6,5 iki 8,2.

5 lentelė. I ir V kvintilinių grupių pajamų skirtumai

Table 5. Income differences by I and V quintile groups

S80/S20 kvintilių santykis	1997	2001	2006	2008	2010
Lietuva	5,5	6,5	6,3	5,9	6,2*
ES-15	4,8	4,5	4,8	–	–

* Autorės prognozės.

Lietuvos gyventojų pajamų pasiskirstymas kvintilinėse grupėse (6 lentelė) leidžia įvertinti ne tik pajamų diferenciacijos rodiklius tarp kraštutinių kvintilinių grupių, bet ir atskleidžia faktą, kad 41 proc. visų disponuojamų pajamų tenka 20 proc. Lietuvos gyventojų, beveik du trečdalius visų gyventojų pajamų gauna 40 proc. gyventojų. I kvintilio visuomenės grupė disponuoja tik 7 proc. visų pajamų.

4. Vartotojų visuomenės susiformavimas Lietuvoje

Z. Baumano teigimu, daugumai šiuolaikinės visuomenės narių individuali laisvė reiškia vartotojo laisvę su visais jos priimtinais ir ne visai priimtinais atributais (Bauman 1988). Lietuvai persiorientuojant iš komandinės tarybinių laikų ekonomikos, kuri buvo pajėgi užtikrinti tik pagrindinius poreikius, buvo išlaisvinta „svajonė“ apie laisvą vartojimą, pirkimas tapo galimybe pademonstruoti savo perkamąją galią. Z. Baumano teigimu, vienas pagrindinių skirtumų tarp

6 lentelė. Pajamų lygio ir diferenciacijos rodikliai 2007 m.

Table 6. Income level and differentiation indices in 2007

Pajamų ir išlaidų struktūra	Gyventojų kvintilinės grupės pagal pajamų lygį					Diferenciacijos koeficientas (V/I)
	I	II	III	IV	V	
Ekvivalentinės piniginės disponuojamos pajamos vienam sąlyginiam asmeniui per mėn., Lt	395,1	700,9	949,5	1288,7	2329,2	5,9
Pajamų dalis nuo visų piniginių disponuojamų pajamų, tenkanti kvintilinei grupei, proc.	7	12	17	23	41	5,9

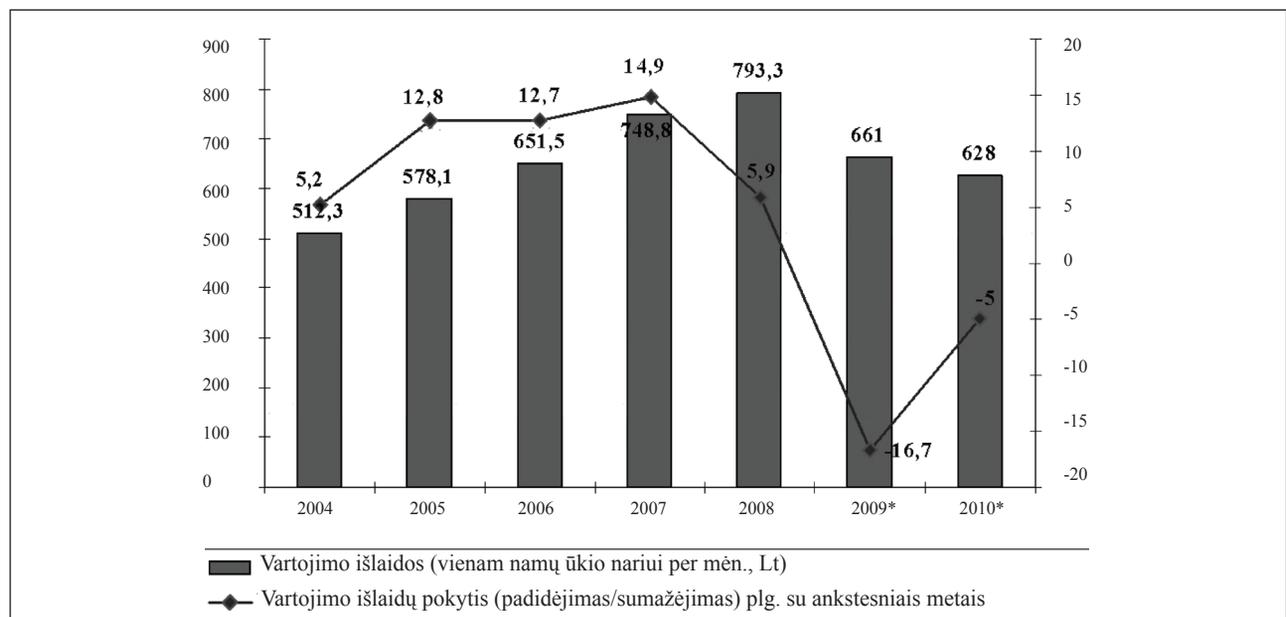
komunistinio režimo ir Vakarų vartotojiško kapitalizmo buvo galimybės apsipirkti (*shopping*) stoka. Išlaisvinus visuomenę nuo sunkumų įsigyti deficitines ir itin vertinamas vakarietiškas prekes, vis labiau ėmė plisti vartotojiška ideologija, orientacija į materialinę naudą, finansinę sėkmę, pelno siekimą. Vis labiau didėjant primetamos „amerikietiškosios kultūros“, griauinančios šeiminių gyvenimą ir vietines tradicijas, įtakai, tapo tarsi natūralu siekti asmeninės naudos, būti pragmatiškais vartotojais, o ne asmenybėmis, orientuotomis į profesinį augimą, dvasinį asmenybės tobulėjimą.

Gyventojų materialinės būklės raidos tendencijos Lietuvoje pastaraisiais metais rodė pastebimą gyventojų gyvenimo lygio augimą. Šiame kontekste išpūdingai augo vartojimo mastas: 2000 m. namų ūkių vartojimo išlaidos sudarė 64 proc. BVP, o 2008 m. – jau beveik 67 proc.; vidutinės vartojimo išlaidos vienam šeimos nariui 2008 m., palyginti su 2000 m., padidėjo beveik du kartus. Individualių automobilių skaičius per visą rinkos ekonomikos laikotarpį nuosekliai augo ir 2008 m. buvo registruota 1,6 mln. individualių lengvųjų automobilių, t. y.

tūkstančiui gyventojų teko 490 lengvųjų automobilių, arba vidutiniškai vienas automobilis dviem gyventojams. Ypač augo apsirūpinimas informacijos ir ryšių priemonėmis: 2009 m. asmeninius kompiuterius namuose turėjo 52,2 proc., mobiliuosius telefonus – net 85,1 proc. namų ūkių.

Tačiau vartojimo išlaidų rezultatus drastiškai pakoregavo ekonominis sunkmetis – 2008 m. namų ūkio vartojimo išlaidos krito net 16,7 proc., ir jų kilimas dar nenumatomas per artimiausius dvejus metus (4 pav.).

Kai šalyje vykdoma griežta fiskalinė politika, t. y. prioritetas teikiamas biudžeto deficito mažinimui, apkarpančias išlaidas, ekonomikos teorijoje pasireiškia gerai žinomas taupymo paradoksas – nuolatinis valstybės išlaidų mažinimas leidžia subalansuoti biudžetą tam tikru einamuoju laikotarpiu, tačiau ilgesniu periodu ši priemonė ima neigiamai veikti visą biudžeto formavimą: taupant, t. y. mažinant valstybės išlaidas, ilginiui ima mažėti ir valstybės pajamos. Besaikis taupymas yra nuosmukį lemiantis veiksnys: reikia skatinti ekonomikos augimą, o ne perdėtai taupyti (Rakauskienė, Makuškaitė 2004: 33–42).

* Prognozės pagal Finansų ministerijos Lietuvos ekonominių rodiklių projekcijas, 2010-02-01.

4 pav. Bendra vartojimo išlaidų dinamika Lietuvoje 2004–2010 m.

Fig. 4. Total dynamics of consumption expenditure in Lithuania in 2004–2010

5. Vartojimo išlaidų struktūra

Gyventojų gyvenimo lygį aiškiai parodo vartojimo išlaidų pasiskirstymas ir vienas iš svarbiausių rodiklių šioje srityje – išlaidos, skiriamos maistui. Pagal šį rodiklį galima spręsti apie šalies gyvenimo lygį – kuo mažesnė išlaidų maistui lyginamoji dalis, tuo aukštesnis šalies gyventojų gyvenimo lygis. Vartojimo srityje Lietuvoje pastebimas akivaizdus proveržis – rinkos reformų pradžioje 1996 m. išlaidos maistui sudarė net 55 proc., o 2007 m. – 33 proc., t. y. 1,7 karto mažiau. Rinkos laikotarpiu ryški tendencija – išlaidų maistui lyginamojo svorio mažėjimas (7 lentelė).

Tačiau didelio plėtros masto šalyse, pvz., JAV, ES šalyse senbuvėse, ši išlaidų maistui dalis sudaro 15–20 proc. Taigi daugiau kaip trečdalis išlaidų, skiriamų maistui (2008 m. – net 35 proc.) Lietuvoje liudija apie gana žemą gyvenimo lygį. Tai patvirtina ir kiti vartojimo išlaidų rodikliai.

Iki 2008 m. krizės teigiamai reikėtų vertinti išlaidų didėjimą poilsiui ir kultūrai, drabužiams ir avalynei, būsto apstatymui, transportui ir komunikacijoms. Tačiau tenka pabrėžti, kad antimonopolinės politikos nebuvimas Lietuvoje ir augančios kainos už komunalines paslaugas

turi bene didžiausią reikšmę gyventojų pragyvenimo lygiui: nemaža dalis (apie 13 proc.) vartojimo išlaidų tenka mokesčiams už būsto nuomą, elektrą, dujas, šildymą, vandenį, komunalines paslaugas, todėl galima pagrįstai teigti, kad maždaug pusę Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų sudaro išlaidos būtiniams reikmėms, t. y. vien tik maistui ir būstui išlaikyti.

Lyginant Lietuvos ir ES šalių vartojimo išlaidų struktūrą (ES-27 šalių vidurkį kiekvienoje išlaidų grupėje), matomas akivaizdus skirtumas tarp išlaidų, skiriamų maistui – ES šalyse šioms reikmėms vidutiniškai išleidžiama net tris kartus mažiau (remiantis 2005 m. statistiniais duomenimis, tačiau situacija praktiškai nepasikeitė ir 2008 m., 8 lentelė). Nors būstui išlaikyti ES šalyse skiriama daugiau lėšų, tačiau bendra išlaidų maistui ir būstui suma sudaro apie trečdalį visų pajamų ir neviršija Lietuvos gyventojų išlaidų, skiriamų vien tik maisto produktams. Gerokai skiriasi ir išlaidų poilsiui bei kultūrai rodikliai. Lietuvos gyventojai šioms poreikiams patenkinti skiria mažiau kaip 5 proc. visų savo išlaidų, o tai beveik du kartus mažiau nei vidutiniškai ES šalyse (Celik, Ozerkek 2009).

7 lentelė. Namų ūkių vartojimo išlaidų struktūra (remiantis Statistikos departamento duomenimis, proc.)

Table 7. Consumption expenditure structure of households (according to the data of Statistics Lithuania, in per cent)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*	2010**
Vartojimo išlaidos	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Maisto produktai	44,4	42,4	38,4	39,5	38,8	36,6	33,7	33,1	34,8	39,7	41,2
Alkoholiniai gėrimai	2,3	2,2	2,0	2,3	2,3	2,4	2,5	2,5	2,6	2,8	2,6
Tabako gaminiai	1,6	1,5	1,6	1,5	1,5	1,4	1,2	1,2	1,3	1,4	1,3
Drabužiai ir avalynė	6,8	6,5	7,9	7,9	8,2	8,6	8,8	9,2	8,5	7,2	7,0
Būstas, vanduo, elektra, dujos, kitas kuras	13,5	13,6	13,2	12,7	12,2	12,0	12,0	12,0	12,6	13,7	15,2
Būsto apstatymas	4,2	5,1	5,3	3,8	4,2	4,5	5,5	5,8	5,0	4,2	3,9
Sveikatos priežiūra	4,4	4,5	5,3	4,9	5,2	5,1	5,0	4,8	4,9	4,6	4,5
Transportas	7,6	7,3	7,1	8,6	8,8	8,8	10,3	10,4	9,8	9,5	9,1
Ryšiai	3,6	4,5	5,0	5,2	5,0	5,0	5,0	4,9	4,6	4,0	3,7
Poilsis ir kultūra	3,8	4,0	4,9	4,3	4,4	4,7	5,2	5,5	4,8	3,9	3,4
Švietimas	0,6	0,7	0,6	0,8	0,9	1,2	0,9	0,8	0,6	0,7	0,6
Viešbučiai, kavinės, restoranai	4,2	4,2	4,3	4,2	4,1	5,0	4,8	5,2	5,5	4,6	4,2
Įvairios prekės ir paslaugos	3,0	3,5	4,4	4,3	4,4	4,6	4,9	4,7	5,0	3,7	3,3

* Negalutiniai duomenys.

** Autoriaus prognozės.

8 lentelė. Namų ūkių vartojimo išlaidų struktūra ES-27, 2005 ir 2008 m. (remiantis Eurostat ir Statistikos departamento duomenimis, proc. nuo visų vartojimo išlaidų)

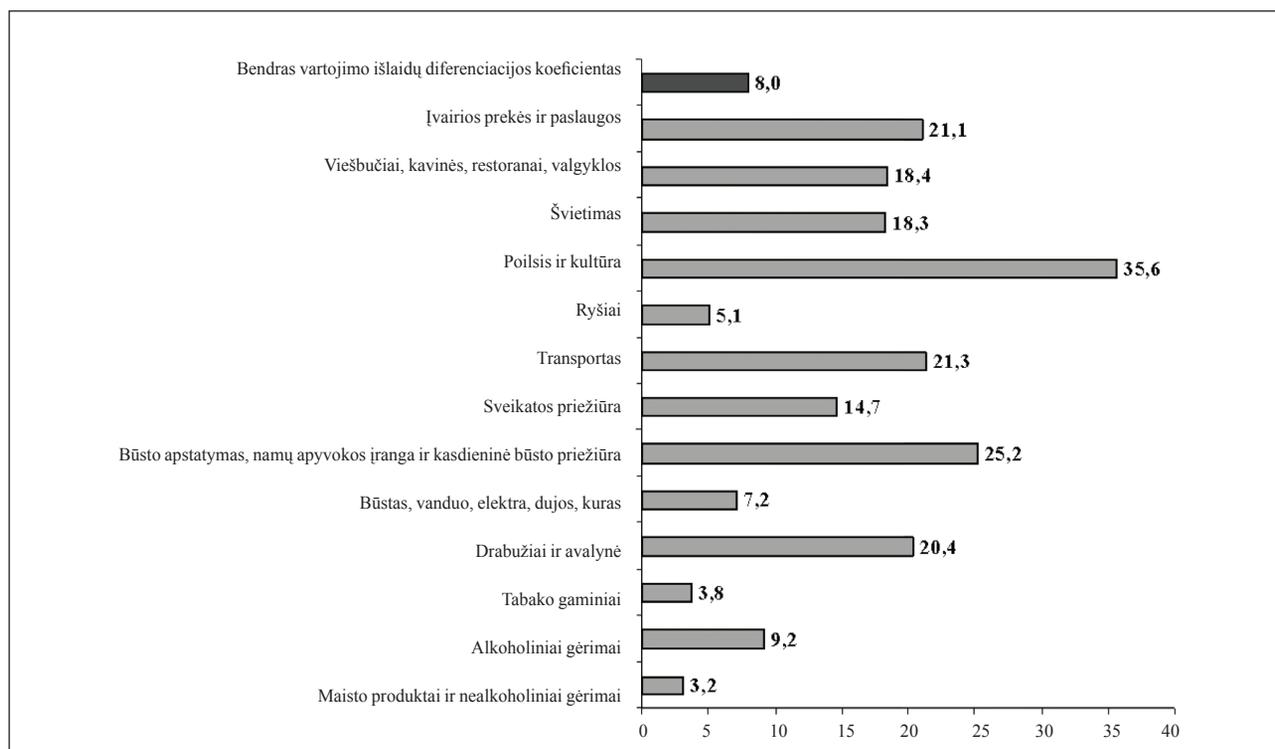
Table 8. Consumption expenditure structure of households in EU-27, in 2005 and 2008 (according to the data of Eurostat and Statistics Lithuania, per cent of total consumption expenditure)

Vartojimo išlaidos	EU-27, 2005	Lt, 2005	Lt, 2008
Maisto produktai ir nealkoholiniai gėrimai	12,8	36,6	34,8
Alkoholiniai gėrimai, tabako gaminiai, narkotinės medžiagos	3,6	3,8	3,9
Drabužiai ir avalynė	5,8	8,6	8,5
Būstas, vanduo, elektra, dujos, kitas kuras	21,7	12,0	12,6
Būsto apstatymas, namų apyvokos įranga ir kasdienė būsto priežiūra	6,3	4,5	5,0
Sveikatos priežiūra	3,5	5,1	4,9
Transportas	13,5	8,8	9,8
Ryšiai	2,8	5,0	4,6
Poilsis ir kultūra	9,5	4,7	4,8
Švietimas	1,0	1,2	0,6
Viešbučiai, kavinės, restoranai	8,9	5,0	5,5
Įvairios prekės ir paslaugos	10,7	4,6	5,0

6. Vartojimo išlaidų diferenciacija

Remiantis Eurostat rekomendacijomis, vertinant gyventojų gerovę tikslinga analizuoti ne tik bendrą vartojimo išlaidų pasiskirstymą tarp atskirų išlaidų grupių, bet ir jų pasiskirstymą atskirose visuomenės grupėse (deciliuose) (Living conditions... 2006, 2007, 2008, 2009).

Duomenys apie pajamų nelygybę ir netolygų vartojimo išlaidų pasiskirstymą yra labai svarbūs vertinant skurdą, nes bendras išteklių pasiskirstymas šalyje lemia ir skurdo lygį. Paprastai šalyse, kuriose yra didelė nelygybė, skurdas yra didesnis (Skurdas ir nelygybė ES 2007).

5 pav. Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų diferenciacijos koeficientai 2008 m. (pagal decilių grupes)

Fig 5. Consumption expenditure differentiation indices of Lithuanian population in 2008 (by decile groups)

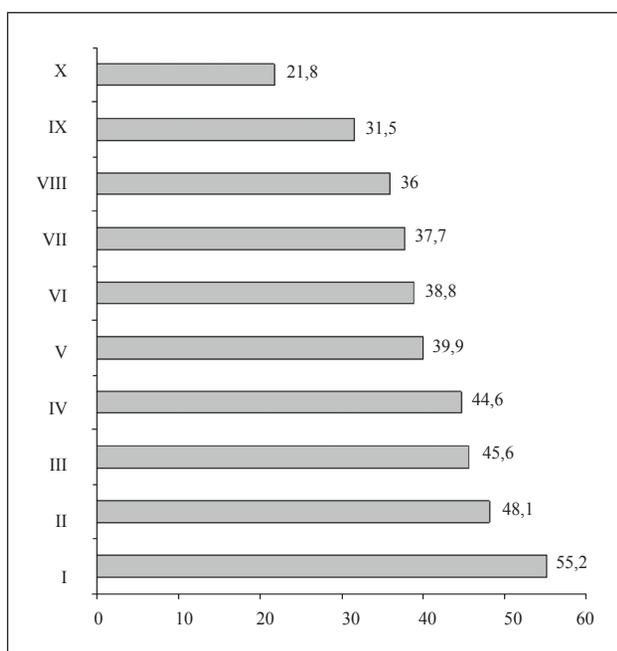
Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų dydžiai kraštiniuose deciliuose pastaruoju metu skiriasi aštuonis kartus (plg. 2007 m. – 9,3 karto) (9 lentelė). Palyginti su 2007 m., šis skirtumas sumažėjo (2007 m. vartojimo išlaidos skyrėsi 9,3 karto, 2006 m. – 8,9 karto). Išlaidos maistui skyrėsi

tris kartus, nors namų ūkiai, vartojimui išleidę mažiausiai, maistui skyrė 55 proc. visų vartojimo išlaidų, o vartojimui išleidę daugiausia – 22 proc. (6, 7 pav.). Ypač dideli skirtumai – poilsio ir kultūros, būsto apstatymo, drabužių ir avalynės įsigijimo srityse (5 pav.).

9 lentelė. Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų diferenciacijos koeficientai (apskaičiuota remiantis Statistikos departamento duomenimis)

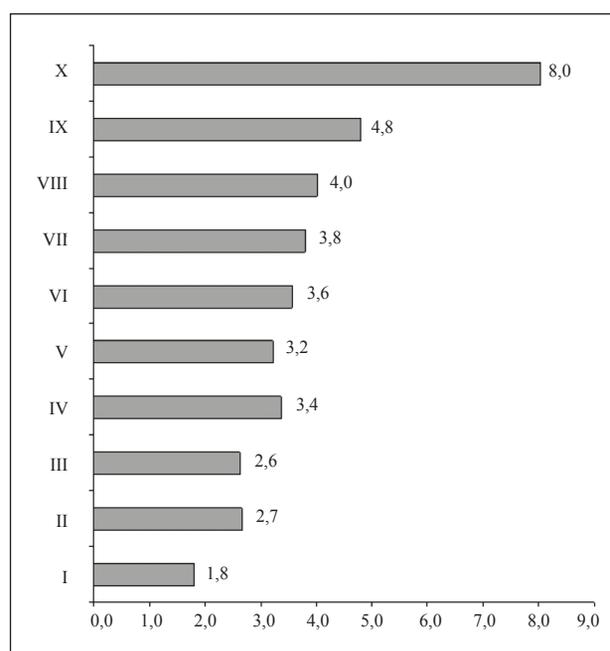
Table 9. Consumption expenditure differentiation indices of Lithuanian population (counted according to the data of Statistics Lithuania)

Vartojimo išlaidos	Decilinis diferenciacijos koeficientas (X/I) 2006 m.	Decilinis diferenciacijos koeficientas (X/I) 2007 m.	Decilinis diferenciacijos koeficientas (X/I) 2008 m.
Iš viso	8,9	9,3	8,0
Maisto produktai ir nealkoholiniai gėrimai	3,0	3,2	3,2
Alkoholiniai gėrimai	9,3	11,0	9,2
Tabako gaminiai	2,4	3,2	3,8
Drabužiai ir avalynė	23,0	24,8	20,4
Būstas, vanduo, elektra, dujos, kuras	8,0	8,0	7,2
Būsto apstatymas, namų apyvokos įranga ir kasdienė būsto priežiūra	38,2	45,6	25,2
Sveikatos priežiūra	10,3	11,3	14,7
Transportas	33,0	33,6	21,3
Ryšiai	8,7	6,8	5,1
Poilsis ir kultūra	53,8	49,2	35,6
Švietimas	29,3	21,7	18,3
Viešbučiai, kavinės, restoranai, valgyklos	19,6	18,5	18,4
Įvairios prekės ir paslaugos	27,2	22,7	21,1

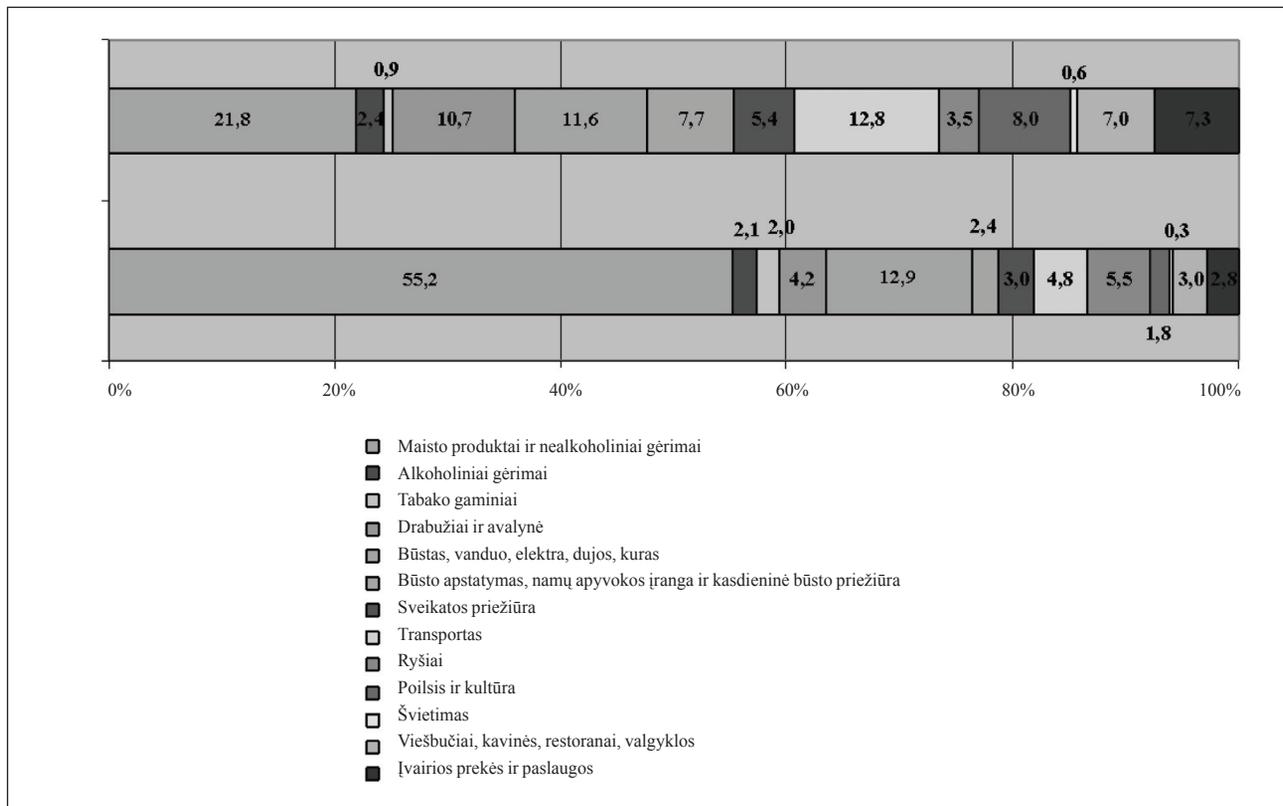
6 pav. Išlaidų maistui lyginamoji dalis vartojimo išlaidose 2008 m. (pagal decilių grupes)

Fig. 6. Proportion of consumption expenditure on food in 2008 (by decile groups)

7 pav. Išlaidų poilsiui ir kultūrai lyginamoji dalis vartojimo išlaidose 2008 m. (pagal decilių grupes)

Fig. 7. Proportion of consumption expenditure on recreation and culture (by decile groups)

8 pav. Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų pasiskirstymas kraštutiniuose deciliuose 2008 m. (proc.)

Fig. 8. Consumption expenditure distribution in the highest and lowest deciles of Lithuanian population in 2008 (per cent)

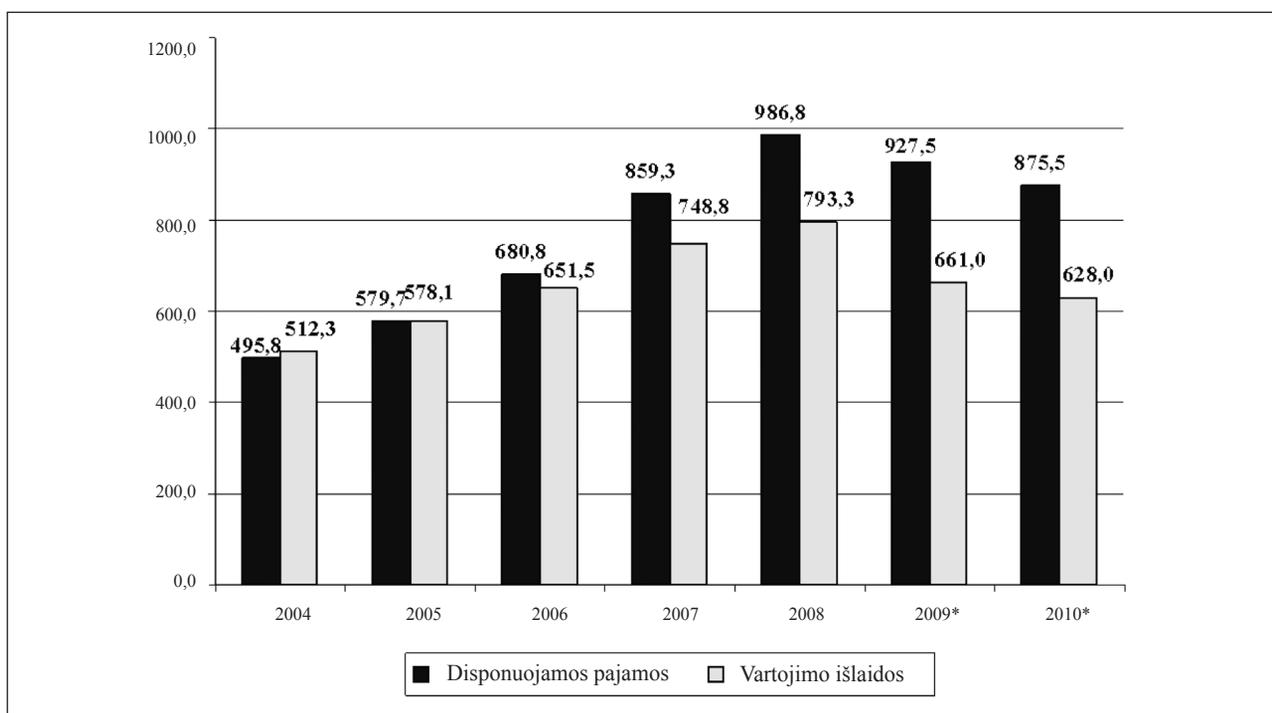
Remiantis vartojimo išlaidų pasiskirstymo tendencijomis, tenka konstatuoti, kad gyventojai, patenkantys į pirmuosius du decilius, visas savo pajamas sunaudoja einamajam vartojimui, būtiniausioms reikmėms (atitinkamai 48,1 ir 55,2 proc. išlaidų skiriama maistui, 6 pav.) ir, deja, dėl ribotų pajamų mažiausiai dėmesio gali skirti poilsiui ir kultūrai, namų apyvokos įrangai, būsto apstatymui, švietimui, sveikatos priežiūrai, nuo ko labiausiai priklauso žmogaus gyvenimo kokybė. Pažymėtini skirtumai ne tik tarp kraštutinių (I ir X) decilių (8 pav.), bet ir tarp IX ir X decilių, kurie transporto, poilsio ir kultūros, būsto reikmių, išlaidų viešbučiams, restoranams, kavinėms grupėse siekia du ir net tris kartus. Toks atotrūkis tarp gretimų decilių grupių įrodo, kad netgi tame pačiame kvintilyje, kuriam tenka 41 proc. bendrų gyventojų pajamų, pastebima ryški turitinė diferenciacija.

7. Gyventojų pajamų ir išlaidų santykis

Lietuvos gyventojų pajamos nuo 2005 m. augo dviženkliais tempais. Tiesa, iki 2008 m. pajamų prieaugis kasmet vis didėdavo ir vidutiniškai siekė 20 proc., o 2009 m. augimas sulėtėjo iki 14,8 proc. Dėl aukšto infliacijos rodiklio pajamos realiaja išraiška didėjo lėčiausiai nuo pat įstojimo į ES. 2009 m. namų ūkių disponuojamos pajamos beveik trečdaliu (28,7 proc.)

viršijo vartojimo išlaidas (9 pav.). Vertinant pastarojo laikotarpio namų ūkių disponuojamų pajamų pokyčius, tenka konstatuoti, kad tiek namų ūkių pajamos, tiek gyventojų perkamoji galia sumažės. Vidutinės namų ūkio nario disponuojamos pajamos sumenkės labiau nei darbo užmokestis dėl aukšto darbo praradimo tikimybės, nes netekus darbo bent vienam šeimos nariui, namų ūkio pajamos sumažėja. Be to, smunkant atlyginimams, mažinamos ir socialinės išmokos.

Analizuojant disponuojamąsias pajamas ir vartojimą taip pat galima daryti išvadas apie gyventojų polinkius vartoti, t. y. pajamų dalis, kurią namų ūkis vidutiniškai skiria vartojimui, rodo absoliučiai vienpusiškai naudojamas pajamas: labai maža pajamų dalis skiriama taupyti ir investuoti (Misiūnas, Bratčikovienė 2007; Bikas 2008). 2009 m. „Spinter tyrimų“ atliktos gyventojų apklausos duomenimis, mažiau nei pusė visų respondentų atidėjo pinigų santaupoms ar pasirengimui juodai dienai, tam skirdami vidutiniškai dešimtdalį uždirbtų lėšų. Daugiau nei pusė (55 proc.) apklausos dalyvių visas uždirbtas pajamas išleido nieko nesutaupydami. Sunkmečio sąlygomis apklaustieji ketina mažiau išleisti pramogoms ir maistui, aprangai ir avalynei, transportui ir komunikacijoms. Mažiausias pajamas gaunantys gyventojai, savaime suprantama, yra priversti taupyti netgi būtiniausių reikmių – maisto ir būsto išlaikymo – sąskaita.

* Autoriaus prognozės.

9 pav. Vidutinės namų ūkio nario pajamos ir išlaidos (remiantis Statistikos departamento duomenimis, Lt)

Fig. 9. Average income and expenditure of household member (according to the data of Statistics Lithuania, LTL)

Vertinant pastarųjų metų valstybės vykdomą ekonominę politiką ir Lietuvos vartotojų elgseną, išryškėja dvi priešingos tendencijos: *pirma*, stipri orientacija į vartotojų visuomenės kūrimą, kuri dabar pasaulyje susilaukia vis didesnės kritikos, ir *antra*, beveik tuo pačiu metu vykstantis priešingas procesas – prievartinis Lietuvos gyventojų vartojimo masto mažinimas, tiek namų ūkių, tiek viešojo sektoriaus vartojimo išlaidų „sutraukimas“. Tačiau šio vartotojiškumo apribojimo pagrindinė priežastis – ne vartojimo išlaidų struktūros tobulinimas, stengiantis nukreipti išlaidų apimtį į sveikatos, švietimo, kultūros sritis, o beatodairiškas makrofinansinių rodiklių (inflacijos, biudžeto deficito mažinimo) siekimas, stabdantis gyventojų gyvenimo gerovę ir ekonomikos augimą.

8. Išvados

1. Ekonomikos augimo, išreikšto BVP, negalima sutapatinti su tolygiu gyvenimo kokybės gerėjimu. Siekiant pereiti į naująjį darnios ekonomikos etapą, prekių ir paslaugų kūrimas turėtų būti nukreiptas *visuomenės gerovei užtikrinti, o ne nuolat didinti pinigų kiekį. Gyvenimo gerovę lemia ne tiek makrofinansiniai, kiek socialiniai ir ekologiniai veiksniai.* Todėl vertinant gyvenimo kokybę greta ekonominių rodiklių didžiulis vaidmuo tenka ir socialiniams, ekologiniams, darnios ekonominės gerovės indeksams, orientuotiems į sveikatos, gamtos ir sveikos aplinkos išsau-

gojimą, švarią gamybą, atsinaujinančiųjų energijos šaltinių pramonę, ekologinę žemdirbystę.

2. Autoriaus atlikta objektyvių statistinių duomenų (BVP vienam gyventojui ir Džini koeficiento) ir subjektyvaus gyventojų vertinimo (visuomenės pasitenkinimo gyvenimu) analizė atskleidžia, kad ne visada visuomenės gerovė tiesiogiai priklauso nuo šalies ekonominių pajėgumų ir ūkio raidos. *Pasitenkinimas gyvenimu beveik tolygiai didėja, mažėjant turtinei diferenciacijai.*

3. Lietuvai vis dar būdingas aukštas pajamų netolygumo lygis. Augant bendrai gyventojų gaunamų pajamų sumai, tuo pačiu metu *didėja atotrūkis tarp daugiausiai ir mažiausiai pajamų gaunančių visuomenės grupių.* Gilėjanti pajamų diferenciacija visuomenėje kelia gyventojų nepasitenkinimą ir socialinę įtampą, nes, kylant bendram gyvenimo lygiui, atskirų visuomenės grupių padėtis negerėja.

4. Autoriaus skaičiavimais, Lietuvos gyventojų vartojimo išlaidų dydžiai kraštutiniuose deciliuose pastaruoju metu skiriasi net 8 kartus. Ypač dideli skirtumai – poilsio ir kultūros, būsto apstatymo, drabužių ir avalynės įsigijimo srityse. Gyventojai, patenkantys į pirmuosius du decilius, didžiąją dalį pajamų sunaudoja einamajam vartojimui ir būtiniausioms reikmėms, mažiausiai dėmesio gali skirti poilsiui ir kultūrai, švietimui, sveikatos priežiūrai – veiksniams, nuo kurių labiausiai priklauso žmogaus gyvenimo kokybė. Ryškūs vartojimo išlaidų skirtumai tarp gretimų (IX ir X) decilių, kai kuriose išlaidų grupėse siekiantys *du ir net tris kartus,*

liudija ryškią turčinę diferenciaciją ir pasiturinčios visuomenės mažumos egzistavimą, tuo pačiu metu penktadaliui Lietuvos gyventojų balansuojant ties skurdo riba.

5. Didelis atotrūkis tarp gretimų decilių rodo ne tik netolygų šalies gyventojų turčinę pasiskirstymą, bet ir bendrą šalyje vykdomos ekonominės politikos neefektyvumą, netolygų išteklių pasiskirstymą, galimai nevienodų sąlygų verslui sudarymą ir kitas diskriminacines aplinkybes. Turčinė diferenciacija pamina demokratijos principus, nes disponuojantys didesnėmis pajamomis ar turto gyventojai turi daug didesnius svertus paveikti politinius, ekonominius procesus tiek mikro-, tiek makrolygiu. Netolygus turto ir pajamų pasiskirstymas dabartinėje kartoje lemia nelygias galimybes ir būsimums kartoms.

6. Lietuvos gyventojų disponuojamųjų pajamų ir vartojimo išlaidų analizė liudija apie gyventojų polinkius vartoti, labai maža pajamų dalis skiriama taupyti ir investuoti. Tačiau, kita vertus, Lietuvos gyventojų pajamos (ypač sunkmečio sąlygomis) savo dydžiu labai atsilieka nuo ES vidurkio ir nesukuria norimos visuomenės gerovės ir gyvenimo kokybės. Didžioji dalis pajamų vis dar išleidžiama būtiniausioms reikmės užtikrinti, o ne sveikai mitybai, švari ai aplinkai, turiningam ir visaverčiam gyvenimui kurti.

Literatūra

- Bauman, Z. 1988. *Freedom*. Milton Keynes: Open University Press. 106 p.
- Bikas, E. 2008. Lithuanian household savings behaviour, *Transformations in Business & Economics* 7(3): 154–169.
- Celik, S.; Ozerkek, Y. 2009. Panel cointegration analysis of consumer confidence and personal consumption in the European Union, *Journal of Business Economics and Management* 10(2): 161–168. doi:10.3846/1611-1699.2009.10.161-168-
- Gylys, P. 2008a. *Ekonomika, antiekonomika ir globalizacija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 443 p.
- Gylys, P. 2008b. On the scope of the science of economics: a holistic approach, *Transformations in Business & Economics* 7(3): 39–52.
- Lazutka, R. 2003. Gyventojų pajamų nelygybė, *Filosofija. Sociologija* 2: 22–29.
- Lazutka, R. 2005. *Ar BVP augimas garantuoja socialinę gerovę?* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvos profesinių sąjungų konfederacijos tinklalapis [žiūrėta 2010 m. sausio 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lpsk.lt/?lang=lt&ID=3&id=198>>.
- Lazutka, R. 2007. Gerovės kapitalizmo raidos problemos Lietuvoje, iš *Lietuvos ekonominės padėties Europoje ir globalioje erdvėje analizė*: straipsnių rinkinys. Vilnius: Ekonomikos tyrimų centras, 61–82.
- Living conditions and welfare. 2006, 2007, 2008, 2009. *Europe in Figures – Eurostat Yearbook* [interaktyvus]. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities [žiūrėta 2010 m. sausio 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>.
- Misiūnas, A.; Bratčikovienė, N. 2007. Pajamų nelygybė ir jų normalizavimas, *Lietuvos statistikos darbai* 46: 112–121.
- Norkus, Z. 2007. Ar galim gyventi geriau? Velfarizmas ir jo alternatyvos, *Politologija* 4(36): 3–39.
- Pranulis, V. 2007. *Marketingo tyrimai: teorija ir praktika*. Vilnius: VU leidykla. 310 p.
- Rakauskienė, O. G. 2010. Lietuvos gyventojų gyvenimo gerovės raida ir perspektyvos, *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios nepriklausomybės aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*: mokslo straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 963–992.
- Rakauskienė, O. G.; Makauskaitė, I. 2004. Lietuvos makroekonomikos pasiekimai ir valstybės pajamų didinimo problema, *Viešojo politika ir administravimas* 7: 33–42.
- Second European Quality of Life Survey – First Findings. 2009 [interaktyvus]. Brussels: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (Eurofound) [žiūrėta 2010 m. sausio 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2008/52/en/1/EF0852EN.pdf>>.
- Skurdas ir nelygybė ES. 2007. *EAPN žinybas* [interaktyvus]. Bruxelles, Vilnius: EAPN socialinio įtraukties darbo grupė [žiūrėta 2010 m. sausio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.skurdas.lt/files/main/skurdas_nelygybeES.pdf>.
- Stiglitz, J. E.; Sen, A.; Fitoussi, J.-P. 2009. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* [interaktyvus]. Paris: Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress [žiūrėta 2010 m. balandžio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.scribd.com/doc/19784660/Happiness-and-Measuring-Economic-Progress-by-Joseph-Stiglitz>>.
- Šileika, A.; Blažienė, I. 2000a. Gyventojų pajamų diferenciacija ir skurdas Lietuvoje, *Pinių studijos* 3: 32–44.
- Šileika, A.; Blažienė, I. 2000b. Lietuvos gyventojų pajamos ir skurdo problema, *Ekonomika* 51: 136–144.
- Šileika, A.; Zabaraukaitė, R. 2006. Skurdas, jo matavimas ir tendencijos Lietuvoje, *Ekonomika* 74: 64–78.
- Римашевская, Н. 2007. *Сбережение народа* [Rimaševskaja, N. Tautos tausojimas]. ИСЭПН РАН. Москва: Наука. 326 с.
- Шевяков, А. Ю. 2005. Неравенство и бедность: причины и пути преодоления существующих диспропорций [Cheviakov, A. J. Nelygybė ir skurdas: priežastys ir egzistuojančių disproporcijų įveikimo būdai], *Индекс* 21: 26.
- Шевяков, А. Ю. 2008. Неравенство и формирование новой социальной политики государства [Cheviakov, A. J. Nelygybė ir naujos socialinės politikos valstybėje formavimas], *Вестник Российской академии наук* 78(4): 304–316.